
Mari Hovhannisyan, Collision of Past and Present. The Collective Memory of the Armenian Genocide and the Turkish Denial, Saarbrücken, LAP Lambert Academic Publishing, 2012, 56 p.

Մարի Հովհաննիսյան, Անցյալի և ներկայի բախում. Հայոց ցեղասպանության հավաքական հիշողությունը և թուրքական ժխտողականությունը, Սաարբրյուքեն, Լամբերտ ակադեմիական հրատարակչություն, 2012, 56 էջ:

Թեպետ Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող հայ և այլազգի հեղինակների ուսումնասիրությունները բազմազան են և տարաբնույթ, այդուհանդերձ իրադարձության պատմության գիտական ուսումնասիրության ասպարեզում հայ մասնագետների երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները ևս ունեն իրենց ներդրումը: Արդի ցեղասպանագիտության հիմնահարցերի հետազոտության տեսակետից՝ Մարի Հովհաննիսյանի¹ գրախոսվող ուսումնասիրությունը յուրահատուկ մարտահրավեր է Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանության ժխտման պետական շարունակական քաղաքականությանը և արդիական հնչեղություն ունեցող կարևոր ներդրում հիմնախնդրի քննության ասպարեզում: Հեղինակը դրսևորել է Հայոց ցեղասպանության հավաքական հիշողությանն ու թուրքական ժխտողականությանն առնչվող հիմնահարցերի նորովի գնահատման և նոր բացահայտումների կարողություններ:

Գրքույկը պատմական տարատեսակ սկզբնաղբյուրների և այլալեզու գրականության, այդ թվում ցեղասպանության՝ իբրև երևույթի, հայտնի մասնագետների աշխատությունների² քննական վերլուծության, մամուլի

¹ Մարի Հովհաննիսյանը 2006 թ. ավարտել է ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետը, 2009-2010 թթ. ուսանել Բուդապեշտի Կենտրոնական եվրոպական համալսարանի քաղաքագիտության ֆակուլտետում, իսկ 2010-2012 թթ. աշխատել ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտում: Նրա գիտական հետաքրքրությունները ներառում են ցեղասպանագիտության, կոնֆլիկտոլոգիայի, ինչպես նաև ժողովրդավարության հաստատման հիմնախնդիրները հետճգնաժամային և անցումային փուլում գտնվող հասարակություններում:

² Encyclopedia of Genocide, Israel W. Charny editor in chief, vol. 1-2, California, 1999; *idem*: Innocent Denials of Known Genocides: A Further Contribution to a Psychology of Denials of Genocide, "Human Rights Review", 2000; **Hovhannisian R.**, The Armenian Genocide Cultural and Ethical Legacies, New Brunswick, 1991; **Dadrian V.**, The History of the Armenian Genocide; Ethnic Conflicts from the Balkans to Anatolia to the Caucasus, Providence, RI & Oxford, 1995; **Akcem T.**, A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility, London, 2007; **Marutyan H.**, Iconography of Armenian Identity, The Memory of Genocide and the Karabagh Movement, vol. 1, Yerevan, 2009.

նյութերի լուսաբանման, հեղինակի իրականացրած հարցազրույցների արդյունքների վրա խարսխված ամփոփ ուսումնասիրություն է:

Մ. Հովհաննիսյանի աշխատանքին նոր որակ են հաղորդում հատկապես թուրք և հայ մտավորականների հետ Ստամբուլում, ուր նա մեկնել է Հայոց ցեղասպանության ժխտման դրդապատճառները պարզաբանելու և Թուրքիայում տեղի ունեցող գործընթացների մեջ խորամուխ լինելու նպատակով, և Երևանում ունեցած նրա հարցազրույցները:

Անդրադառնալով տարակարծությունների, անգամ անհարիր մեկնաբանությունների տեղիք տված «ցեղասպանություն» եզրույթին՝ հեղինակ հղում է մասնավորապես ամերիկացի գրող և փիլիսոփա Մ. Ա. Վորենին: Սակայն իրավական տեսանկյունից աշխատանքում առաջ քաշված հարցերն ու փաստարկները նա մեկնաբանում է ըստ 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի ընդունած «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի դրույթների (էջ 9-10):

Մ. Հովհաննիսյանը հակված է Հայոց ցեղասպանության ժամանակագրական եզրերը ընդգրկել 1894-1923 թվականների սահմաններում, սակայն նրա շարադրանքում նկատելի են որոշ անհամատեղելիություններ: Հայոց ցեղասպանության տարիներին և Սումգայիթում տեղի ունեցած վայրագությունների նմանություններն ի ցույց դնելու նպատակով նա անդրադառնում է 1915 թ. Մեծ եղեռնին, թեև Հայոց ցեղասպանությունը եզերում է 1915-1923 թթ. շրջանակում, իսկ 1894-1896 թթ. հայկական կոտորածները որակում իբրև համիդյան ջարդեր (էջ 30):

Առաջադրելով մի շարք խնդիրներ՝ քննարկվող հիմնահարցն առավել ընդգրկուն և ամբողջական դարձնելու նպատակով Մ. Հովհաննիսյանն ըստ մատչելի սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրել է Հայոց ցեղասպանության հավաքական հիշողությունը: Այս առնչությամբ ուշագրավ են նրա հետևյալ հարցադրումները. «Արդյոք անտեսո՞ւմ ենք անցյալի հաղթանակները, արդյոք վտարո՞ւմ ենք մեր ազգից անցյալի հերոսներին: Պատասխանը մեկն է՝ ոչ: Ապա ինչպե՞ս կարելի է անտեսել անցյալի չարագործությունները: Ինչպե՞ս կարող են հայերը հիշողությունից ջնջել ցեղասպանության ողբերգությունը, և ինչպե՞ս կարող են թուրքերը հայտարարել, թե կապ չունեն 20-րդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունների հետ այն դեպքում, երբ այժմ ապրում են Հանրապետական Թուրքիայում: Արդյո՞ք նոր վարչակարգի հաստատմամբ նոր ազգ է ձևավորվում: Իհարկե՞՝ ոչ: Յուրաքանչյուր ազգ ազգային բնույթի և ինքնության փոփոխություններ է կրում՝ պայմանավորված ժամանակի փոփոխություններով, սակայն ներկան անցյալի շարունակությունն է» (էջ 16):

Հեղինակը շատ լավ է գիտակցում իր յուրաքանչյուր մտքի արժեքն ու ընթերցողի վրա դրա ազդեցության նշանակությունը: Ուստի նա ոչ միայն հորդորում է վերհիշել անցյալը և հիմնավորում դրա կարևորությունը, այլև

լավատեսություն է ներշնչում ընթերցողին՝ շեշտելով, որ հիշողությունը վճռորոշ նախապայման է արդարությունը վերականգնելու, հոգեցնցման հետևանքներից ապաքինվելու, ինչպես նաև համերաշխության սահմանեզրին հասնելու համար (էջ 17):

Գիտական գրականության և հարցազրույցների արդյունքների վերլուծությունը հեղինակին հիմք են տվել եզրակացնելու, որ արտերկրի տարբեր համայնքներում ապրող հայերը միանշանակորեն չեն ընկալում Հայոց ցեղասպանությունը, ինչը նա պայմանավորում է պատմական այլևայլ իրադարձություններով, որոնց ականատեսը նրանք եղել են, ինչպես նաև այն միջավայրի ազդեցությամբ, որտեղ բնակվում են: Նրա խորին համոզմամբ՝ Հայոց ցեղասպանության հիշողությունը երբևէ չի խամրել Սփյուռքի տարանջատ համայնքներում, իսկ հաղորդակցությունն ավելի է ամրապնդել դրանց փոխհարաբերությունները:

Հիշատակելի է նաև Մ. Հովհաննիսյանի հավաստումն առ այն, որ Հայաստանում և Սփյուռքում Հայոց ցեղասպանության ընկալումները ևս զանազանվում են, քանզի այլ երկրներում բնակվող հայերի՝ ցեղասպանության հիշողության պահպանման նախադրյալները բոլորովին այլ են. նման հետևության նա հանգել է հայրենիքում և Սփյուռքում ապրող հայերի հավաքական մտածողությունների համադրմամբ: Հեղինակը կասկած իսկ չի տածում, որ Հայոց ցեղասպանության հավաքական հիշողությունը, չնայած նշված հանգամանքներին, ոչ միայն շարունակում է հարատևել, այլև եղել է հայ ժողովրդի անբաժանելի ուղեկիցը նույնիսկ այն տասնամյակներին, երբ այդ մասին արգելված էր անգամ խոսելը, առավել ևս գրելը: Բավական հատու է նրա հետևյալ եզրահանգումը. «Քանի դեռ առկա է Թուրքիայի կողմից ցեղասպանության ժխտումը, հիշողությունը կշարունակի խայթիչ ցավ պատճառել հայերին... Մեկ ու կես միլիոն հայերի նահատակության մեղքը դեռևս ժխտվում է, պատմական անարդարությունը դեռևս անպատասխան է մնացել: Կորուսյալ հայրենիքի վիշտը դեռևս կենդանի է» (27):

Ներկայացնելով և վերլուծելով Ղարաբաղյան շարժման ընթացքում Մուսգայիթում հայերի դեմ իրականացված վայրագությունները՝ Մ. Հովհաննիսյանը փաստում է, որ դրանք խթանում են Արևմտյան Հայաստանում հայերի նախնիների կրած տառապանքների մասին հուշերի շարունակականությունը: Սկզբից նեթ նա այն համոզմունքն է հայտնում, որ անցյալը վերհիշելու առումով սերտ կապ գոյություն ունի այս երկու ողբերգության միջև:

Մ. Հովհաննիսյանը հատուկ ուշադրություն է դարձնում ժխտումների տարատեսակ եղանակներին, որոնք տասնամյակներ շարունակ առկա են եղել թուրքական իրականության մեջ: Հայոց ցեղասպանության թուրքական շարունակական ժխտողականության տարբեր դրսևորումները նա ուսումնասիրում է Սթենլի Կոհենի առաջադրած տեսության շրջանակում, ըստ որի՝ գոյություն ունի ժխտողականության երեք հիմնական դրույթ՝ բառացի

(literal), մեկնական (interpretive) և առնչակից-եզրակացության հանգող (implicatory):

Հեղինակը փաստում է, որ ժխտողականության ձևերի բազմակողմանի քննությունը նպատակ ունի ոչ միայն հավաստելու անցյալում տեղի ունեցածը, այլև վերականգնելու արդարությունը և կանխելու նմանօրինակ ոճրագործությունների կրկնությունը: Նա նաև համոզմունք է հայտնում, որ ժխտումը փախուստ է ներկայից, իսկ անցյալի սխալներն ընդունելուն պետք է հաջորդեն նախ պատասխանատվության ստանձնումը, այնուհետև զոհերի հանդեպ կիրառված անարդարության դիմաց հատուցումները նրանց սերունդներին (էջ 29):

Հեղինակի՝ Ստամբուլում անցկացրած հարցազրույցները մեկ անգամ ևս ակնհայտ են դարձնում, որ թուրքական հասարակությունը հետևողականորեն հետամուտ է դեռևս Աբդուլ Համիդ II-ի որդեգած՝ Հայոց ցեղասպանության ժխտման քաղաքականությանը¹: Հետաքրքիր է հատկապես հեղինակի հետևյալ հավաստումը. «Թուրքիա կատարած այցելությունս համընկավ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրվա՝ ապրիլի 24-ի հետ: Ժամանակակից Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին անգամ ցույց էր կազմակերպվել մի խումբ թուրք և քուրդ ակտիվիստների կողմից՝ 1915 թ. զոհերի հիշատակը հարգելու նպատակով: Առաջին հայացքից թվում է, թե Թուրքիան իսկապես գտնվում է սեփական պատմությունն ընդունելու և անցյալն ուսումնասիրելու ճանապարհին, բայց եթե նկատի ունենանք Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը հարգող մարդկանց թիվը և այն համեմատենք քաղաքի (Ստամբուլ) ամբողջ բնակչության թվի հետ, և եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ հրապարակի մյուս մասում պաստառներով և քարոզչական թռուցիկներով հավաքվել էին «դավաճաններ» գոչող ազգայնամուլները, ժխտողականության դեմ թուրքական ջանքերը ոչ այնքան խոստումնալից են թվում: «Հայերի վիշտը կիսող» ցուցարարների թիվը հասնում էր մոտավորապես 2000-ի, որոնց կեսը Ստամբուլում ապրող հայերն էին, մինչդեռ քաղաքի բնակչությունը, ըստ վերջին տվյալների, հասնում է շուրջ 13 միլիոնի (Թուրքիայի վիճակագրության ինստիտուտ)» (էջ 36):

Համադրելով թե՛ թուրքական պաշտոնական և թե՛ թուրք գիտնականների ու շարքային քաղաքացիների հայտարարությունները և քննարկելով դրանք Ս. Կոհենի առաջադրած տեսության լույսի ներքո՝ Ս. Հովհաննիսյանը եզրակացնում է, որ թուրքական լայնածավալ ժխտողականությունը պետական մակարդակով իրականացվում է հնարավոր բոլոր եղանակներով, իսկ ցեղասպանության ժխտողականության քարոզչությունը տարածված է

¹ Այդ մասին տե՛ս **Պողոսյան Վ.**, Հայոց ցեղասպանության առաջին փուլը ֆրանսիական պատմագրության և հասարակական-քաղաքական մտքի գնահատմամբ (XIX դարի վերջ – XX դարի սկիզբ), երկրորդ, բարեփոխված հրատարակություն, Երևան, 2011, էջ 171-209:

ոչ միայն Թուրքիայում, այլև նրա սահմաններից դուրս: Հավելենք, որ այլ երկրների շարքում առաջնային տեղ է զբաղեցնում ԱՄՆ-ը:

Միանգամայն իրավացի է հեղինակը, երբ նշում է. «Անցյալի ժխտումը չի ենթադրում միայն գոհերի ստորացում, այլև հանցագործներին հնարավորություն է ընձեռում միևնույն կամ մեկ այլ ժողովրդի հանդեպ իրագործել նոր կոտորածներ կամ ցեղասպանություններ... Թուրքական ժխտողականության հիմնական դրույթների ուսումնասիրությունը նախ և առաջ նպատակ ունի կանխել նմանատիպ հանցագործությունների կրկնությունը: Ցեղասպանության ժխտողականության ուսումնասիրությունն ինչ-որ առումով նշանակում է վերականգնել արդարությունը և պատասխանել անցյալին առնչվող հարցերին» (էջ 48):

Մ. Հովհաննիսյանի շարադրանքը և եզրակացությունները վկայում են նրա բանիմացության և երիտասարդ մտավորականին բնորոշ համարձակության մասին: Նա գիտական հանրության սեփականությունն է դարձրել թեպետ փոքրածավալ, սակայն ուրույն լեզվամտածողությամբ աչքի ընկնող մի ուսումնասիրություն, որը կարևոր քայլ է միջազգային հանրության կողմից հայ ժողովրդի ողբերգության ճանաչման և դատապարտման ճանապարհին:

ԹԵՀՄԻՆԵ ՄԱՐՏՈՅԱՆ